

Els dominis de l'Orde Militar del Temple a Puig-reig

a partir d'un capbreu de finals del segle XIII ⁽¹⁾

Els templers al Berguedà i a Puig-reig

Des de finals del segle XII i més concretament des de 1170, és documentada la presència de l'Orde Militar del Temple a l'actual comarca del Berguedà. Les cases nobiliàries de la zona començaren a fer donacions fruit de l'admiració que despertaven els frares templers. Aquestes donacions, com totes les efectuades a la Catalunya Vella i més especialment a les zones pirinenques i prepirinenques, provocaren l'aparició d'uns nous senyors que varen administrar terres força disperses i amb unes característiques diferents (relacions senyoriales molt dures, interferència de jurisdiccions, poblament dispers, etc.) al gran conjunt de béns que l'Orde anava acumulant a la Catalunya Nova.

El 1170 el baró Galceran III de Pinós cedia als frares Templers tota la muntanya de Palomera (aleshores comtat de Cerdanya), amb totes les pastures i els emprius i confirmava tot el que anteriorment havia donat als Templers fins al coll de la Perxa (2). Les donacions més importants, però, foren les de la família vescomtal del Berguedà, les quals, a la vegada, impulsaren petites donacions de pagesos que vivien a les terres d'aquesta família. L'any 1182 el vescomte Guillem de Berguedà cedia a l'Orde masos i terres al terme del castell de Casserres; el 1183 feia testament i deixava als Templers set masos als termes dels castells de Casserres, de Puig-reig, al mateix que s'oferia a la milícia del Temple (3).

Amb aquestes donacions i amb les d'un grup de pagesos els Templers van acumular el primer nucli important de propietats al terme del castell de Puig-reig, que van ampliar-se l'any 1187, quan el trobador Guillem de Berguedà, fill del vescomte Guillem de Berguedà, va fer testament a favor dels Templers i va atorgar a l'Orde tot el terme i el castell de Puig-reig amb el lloc de Fonollet, amb tots els seus termes i pertinències "*cum militibus et hominibus et silviis et garricis, rochis et petris et omnibus eis*

pertinentibus censis et usaticis et cum omnibus in se habentibus in prono sive plano per alodium liberum et quietum ad quodcumque ibi vel inde fratres milicie predictae facere voluerit sine ullius obstaculo cum molendinis et omnibus sibi pertinentibus et dono eidem domui per tenedorem de omni supradicto honore annuatim unum extarium tritici quem accipiant in ipso manso de Guillelmo de Boscho ipsi fratres militie Templi ego ibi debeo accipere per albergam" (4). El mateix trobador s'oferia al Temple i el testament fou signat pels frares Templers Roig de Benviure, Comanador del Berguedà des del 1185 i de la Cerdanya des del 1188 (5), i Guillem de Cerdanyola, Comanador de Palau del Vallès.

El 1170 el baró Galceran III de Pinós cedia als frares Templers tota la muntanya de Palomera (aleshores comtat de Cerdanya), amb totes les pastures i els emprius i confirmava tot el que anteriorment havia donat als Templers fins al coll de la Perxa.

FOTO R. SERRA

La creació de la Comanda de Puig-reig és, però, molt més tardana; no és fins l'any 1236 que s'esmenta la Comanda de Cerdanya, Berguedà i Puig-reig, i això fa pensar que en aquest territori, malgrat que existeix la figura del Comanador, aquest depenia de la comanda templera de Palau del Vallès, la més propera als territoris berguedans de les existents a la Catalunya Vella, i devia actuar més com un batlle que com un comanador. Per explicar el retard en la formació de la comanda de Puig-reig cal tornar a parlar de Guillem de Berguedà.

El trobador deixà com a executor de les seves últimes voluntats el rei Alfons I; el rei Pere I, l'any 1199, pocs anys després de la sobtada i enigmàtica mort del trobador, ocorreguda a l'entorn de 1196, va comprar a Ramon de Berguedà, nebot del trobador, tot el castell de Puig-reig i el vescomtat del Berguedà a canvi d'una renda vitalícia (6).

El testament del trobador no fou definitivament confirmat fins al 1231 per Jaume I (7); des de la mort del trobador fins al 1231

tot el terme del castell de Puig-reig i el lloc de Fonollet van restar sota l'autoritat i domini reial. La confirmació va decidir els Templers a crear la comanda de Puig-reig des d'on s'administrarien tots els béns dispersos pel Berguedà i la Cerdanya. A partir de l'any 1248, els documents esmenten l'existència de la casa de Puig-reig, ocupada pel Comanador Ramon de Vilanova i dos frares cavallers; l'any 1285 s'esmenten els frares conventuals.

El 1278 el bisbe d'Urgell concedia a l'Orde l'administració i el govern de l'església parroquial de Sant Martí, que esdevenia Priorat de l'Orde i conservava el seu caràcter parroquial (8). Els Templers obtingueren el 1279 la confirmació dels béns que els barons de Pinós havien cedit anteriorment a l'Orde (9). L'any 1281 els Templers concediren als habitants presents i futurs de la vila i del castell de Puig-reig una carta de franqueses amb la clara intenció de millorar i poblar el lloc; la carta abolia els mals usos de cugucia, intestia, exorquia i remença, confirmava la llibertat de moviments sense redempció, al mateix temps que l'Orde es reservava la jurisdicció plena sobre el lloc (10).

El capbreu de Puig-reig

El document (12) porta com a títol, amb lletra del segle XVIII, "*Comanda de Cervera. Capbreu de les Rendas tenen los Templaris en Berga*" (13); malgrat el títol, és un capbreu de les rendes del terme del castell de Puig-reig i del lloc de Fonollet, i ha perdut almenys un foli, ja que el document comença amb les confessions. Segurament al foli perdut (ja al segle XVIII) hi havia l'encapçalament amb la crida feta pel comanador, la data completa i alguns confessants; certament falten les confessions d'alguns masos importants del terme del castell de Puig-reig, com per exemple el mas Serra de Cap de Costa, el mas sala de la Creu i el mas Prat.

El capbreu consta de vuit folis en pergamí de 23x18 cm, lligats; és una llista de confessants amb els masos, terres, vinyes i cases que tenen al terme del castell de Puig-reig; inclou també confessions d'homes que són del Temple i que viuen fora del terme casteller, dos masos al terme parroquial veí de Santa Maria de la Guàrdia (actual municipi de Sagàs) i obligacions generals de tots els homes i dones del terme. A més dels béns dels confessants, el capbreu especifica els límits i els censos de cadascun dels béns declarats, i també, l'existència o no de carta precària (14). El capbreu fou escrit, amb una lletra cursiva gòtica molt ben feta i en català, per Ramon, no-

Comanadors de la Cerdanya, Berguedà i Puig-reig

Guillem, febrer 1169
Berenguer de Gaver (Cerdanya), abril de 1181
Roig de Benviure (Cerdanya i Berguedà), gener de 1186 – 1189
Guillem de Lugols (Cerdanya i Berguedà), maig de 1216- gener 1231
Berenguer de Pi (Cerdanya i Berguedà), 1231-gener 12340
Raimon de Vilanova (Cerdanya, Berguedà i Puig-reig), juliol 1244-maig 1254
Pere d'Orpinell (Puig-reig), gener 1265
Raimon de Vilanova (Cerdanya, Berguedà i Puig-reig), abril 1258-gener 1262
Berenguer de Tallada (Puig-reig), octubre-novembre de 1267
Bernat de Cornellà (Puig-reig), maig-desembre 1269
Berenguer de la Portella (Puig-reig), juny 1271
Francesc de Tallada (Puig-reig), agost 1274- gener 1278
Pere de Zalona (Puig-reig), juny 1277- gener 1278
Francesc de Tallada (Puig-reig), setembre 1278-febrer 1279
Guillem Escarig (Puig-reig), juny 1279-maig 1280
Guillem de Puignaucler (Puig-reig), agost 1280-juny 1283
Bernat de Torrelles (Puig-reig), juliol 1284
Raimon Cazador (Puig-reig), febrer 1285-abril 1288
Pere de Vilanova (Puig-reig), agost 1293-febrer 1299
Arnol de Puig (Puig-reig), maig 1300-març 1307
Galceran de Biure (Puig-reig), 1307 (11).

tari públic de la vila de Berga que signa al final del document.

Com que s'ha perdut el primer foli no podem saber la data exacta de la capbreu; de totes maneres la lletra és clarament de finals del segle XIII i gràcies a algunes referències del propi document i a altres de coetànies, podem afinar una mica més i situar la capbreu entre el 1270 i el 1280. La confessió número 54 corresponent a Pere de Castelar ens diu, després de la ressenya dels masos, que "*reconech hominatge a Ripol lo dia de sancta Maria dagost an amon dez Bach anno M.CC.LXX...* (il·legible en l'original) *dins la cambra de l'abat de na fra Ramon dez bach fra Francesc e Pere dez bac e daltres molts*".

Sabem que Pere Desbac fou abat de Santa Maria de Ripoll entre 1217-1234 i que Bertran Desbac ho fou entre el 1258 i el 1280; a partir d'aquest any i fins al 1291 l'abaciat del monestir de Ripoll quedà va-

cant a causa d'una doble elecció: Ramon de Vilaregut, candidat del rei Pere II, i Pere Desbac, prior de Montserrat i germà de l'abat anterior, que fou elegit per una part de la comunitat. El ple de la doble elecció va arribar a Roma però no es va solucionar fins l'any 1291, en què va morir Pere Desbac, i aleshores la butlla del Papa Nicolau IV confirma en l'abaciat a Ramon de Vilaregut (15).

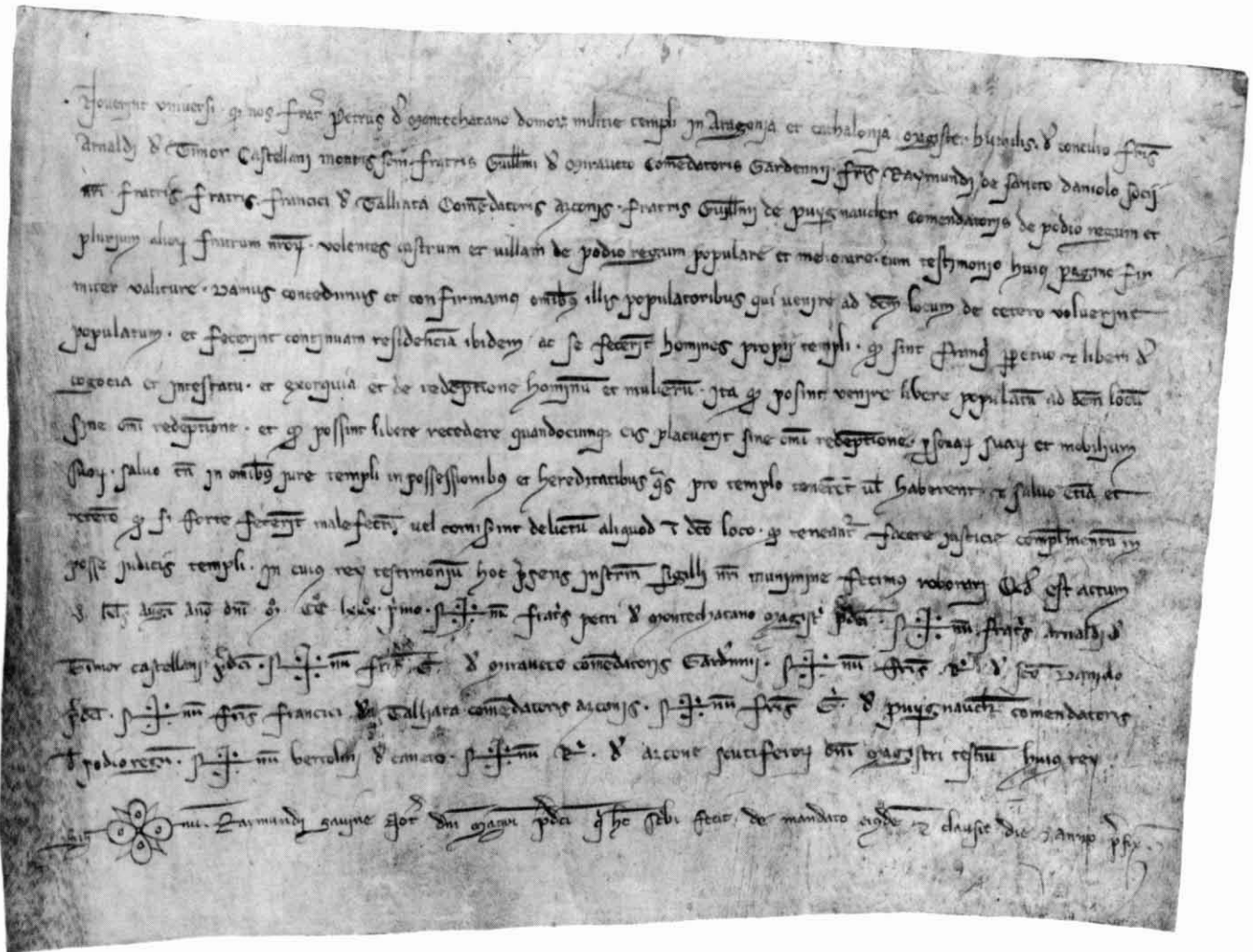
L'any 1275 fra Francesc de Za Tallada, comanador de Puig-reig, féu capbrevar els béns que el Temple tenia a la Cerdanya (16); aquest va ser comanador de Puig-reig des de l'agost de 1274 fins al gener de 1276, i després, durant el període comprès entre el setembre de 1278 i el febrer de 1279 (17). Amb aquestes informacions creiem poder assegurar que el capbreu fou redactat entre 1270 i 1280, i més concretament, abans del Capbreu de la Cerdanya, ja que el comanador residia a Puig-reig i li devia ser més fàcil iniciar la capbreu des de la seu de la comanda.

La rosa i la creu patents són els símbols de l'orde del Temple. ARXIU ARB

La població del terme casteller de Puig-reig a partir del capbreu

Durant tot el segle XIII i fins a la crisi demogràfica del segle XIV, la població de Catalunya va arribar al seu punt àlgid; el Berguedà, però, es trobava entre les zones menys densament poblades del Principat (1,5 focs/km²) i la població es concentrava a Berga (31,57%) i a les viles de Bagà i la Poble de Lillet; la resta de la comarca vivia dispersa en termes parroquials i castellers. Malgrat la poca densitat de pobla-

ció, l'increment demogràfic que afectà a tot Catalunya es deixà també al Berguedà. En aquest context, i en el de l'extraordinari atractiu que comportava la repoblació de la Catalunya Nova i els incentius que els nous pobladors hi trobaven, s'expliquen les concessions de cartes de franqueses per part dels barons de Pinós a les viles de Bagà, Gósol i Faners, i les dels barons de Mataplana a Castellar de n'Hug i la Poble de Lillet, i la dels Templers a Puig-reig.

Mentre els barons de Pinós i els de Mataplana actuaven a la part nord de l'actual comarca, els Templers oferien tots els avantatges de l'enfranquiment, amb l'abolició dels mals usos, a la zona sud, en un espai envoltat per grans dominis monacals com els de Santa Maria de Serrateix, Sant Pere de la Portella o Santa Maria de Ripoll, a més dels senyoriis nobiliaris, tots de règim senyorial molt dur.

Al terme casteller de Puig-reig el poblament era dispers; la majoria dels capbreuants, una dotzena, confessen posseir masos; onze confessen terres i sis, una casa al castell, ubicada al barri o a la sagrera de Sant Martí. Encara que el document no ens informa sobre l'extensió dels masos i de les terres de conreu, es desprèn que alguns dels confessants reunien un patri-

Aquest és el pergami conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de l'any 1281 segons el qual els Templers concediren als habitants presents i futurs de la vila i del castell de Puig-reig una carta de franqueses amb la clara intenció de millorar i poblar el lloc. La carta abolia els mals usos de cucugia, intestia, exorquia i remença, confirmava la llibertat de moviments sense redempció, al mateix temps que l'Ordre es reservava la jurisdicció plena sobre el lloc. ARXIU ARB

moni considerable. Aquest és el cas, per exemple, de Berenguer de la Sala de Fonollet que confessava tenir el mas de la Sala, el mas de la Roquera i tres trossos diferents de terres a més d'una casa dins el recinte del castell; o el de Berenguer de Tresserra que tenia el mas Balars, el mas Vilarrassa, el mas de la Garriga i les vinyes de Salgosa i de Capàs; també Pere de Ses Comes, batlle dels Templers, que confessava el mas de les Comes, el de Sant Julià i el mas Gaulons, a més de dues cases, una al castell i l'altra a la sagrera.

Tot i la gran concentració de terres en mans de pagesos benestants, el capbreu traspua el desig dels Templers, com també és el cas d'altres senyors jurisdiccionals, de fer establiments petits en trossos de terra molt inferiors a la unitat del mas. És un

indicador que es redueixen les dimensions de la nova unitat d'explotació per tal de controlar més i millor els pagesos i aconseguir, a la vegada, una major recaptació censal. Així, molts confessants declaren terres, sense masos, amb una casa al castell o al barri, com és el cas de E. Salvana que confessa una casa dins el clos del castell i un tros de terra, o el de Pere de Sant Marçal, que a més de declarar una casa al barri declara dos trossos de terra força allunyats del lloc d'habitatge.

Per altra part, aquests petits establiments assenyalarien un augment considerable de la població del terme casteller i justificarien de bon tros la confecció del capbreu. Tot i que des del segle XII es va generalitzar la confirmació per escrit de les relacions entre els pagesos i els senyors a partir de la confecció dels documents d'establiments, cartes precàries i capbreus, el capbreu dels Templers de Puig-reig demostra que al terme casteller hi havia molts pagesos que no tenien carta precària o d'establiment. Ara, amb la redacció del capbreu, quedava constància escrita de les relacions existents, de les terrals, dels censos i dels serveis que els pagesos devien prestar als seus senyors. Quan el Comanador de Puig-reig, Francesc de Tallada, va confeccionar el capbreu de

la Cerdanya, l'any 1275, hi especificava que el document es feia a partir de les cartes conservades i dels juraments fets pels pagesos, i això indica que en el cas de la capbreu dels béns de la Cerdanya, l'enquesta fou un dels mètodes utilitzats per poder saber quins eren els drets dels Templers (18).

El capbreu de Puig-reig ens informa de les diferents relacions existents entre els pagesos del terme casteller i els frares templers:

- Pagesos propietaris lliures que només pagaven la tasca (1/11 part de la collita) per cadascun dels masos que confessen.
- Pagesos tinent lliures que estan sotmesos al pagament d'un cens normalment en espècies.
- Pagesos que paguen censos i fan serveis.
- Homes del Temple que paguen censos en reconeixement de senyoria.

De totes maneres la relació entre els pagesos i l'orde militar ve donada sempre per les terres i per les cases que confessen: així, alguns propietaris lliures que només fan tasca pel mas, paguen altres censos diferents per trossos de terres que són unitats d'explotació, segurament més petites, productes d'establiments posteriors. Aquest és, per exemple, el cas de Pere de Tripi, propietari lliure del mas de Tripi, pel qual paga tasca mentre que pels dos trossos de terra, lliura als Templers el quint i un parell de gallines per una casa.

Pel que fa als censos, els Templers cobraven normalment la tasca o censos fixos en espècie; excepcionalment reconverteixen els censos en espècies en moneda com és el cas d'Arnau de Salitons que paga dos argenços per un pernil, Berenguer de Tresserra que paga 4 sous pel carbó del mas Vilarrassa i del mas d'Hirena i 2 sous per un pernil. Entre els productes pagats cal esmentar, normalment en mesura de Berga que correspon al mercat local més proper i important, pa d'ordi, fogasses, somades de raïms, quartans de vi, galliners ous, anyells, pebre, cera, etc.

Els Templers van heretar un terme casteller que estava poblat des de molt antic: la primera consagració de l'església parroquial i casteller de Sant Martí de Puig-reig és de l'any 907, i al testament del trobador Guillem de Berguedà de l'any 1187 s'esmenta els "*censis et usaticis*", alguns dels quals de ben segur són els que reflecteix el capbreu. Aquest seria el cas de Berenguer de Tresserra que paga 10 sous per alberga, la renda d'origen públic que comportava l'obligació d'hostatjar el senyor; Berenguer de Vilarrassa paga cens per guardar i una lliura de cera i una de pebre; Bartomeu del

Fotografia del castell de Puig-reig en una imatge de començaments del segle XX conservada a l'Institut Amatller d'Art Hispànic que conserva els fons de l'Arxiu Mas. ARXIU ÀRB

Prat paga, per guaita, mitja lliura de cera per Nadal. També tots els homes que viuen dins el recinte del castell paguen 14 sous per guaita i totes les dones del castell 4 diners per guarda. Tot i l'evidència que els Templers cobraven rendes d'origen públic i serveis paramilitars, no sembla que aquests fossin gaire abusius, ja que només una minoria de confessants hi estaven obligats.

Molts dels capbreuants reconeixien que pagaven el quint per diferents trossos de terres; cal fer esment que aquesta imposició fou segurament introduïda al terme casteller de Puig-reig entre 1199 i 1231, període en què el lloc de Puig-reig i Fenollet restaren sota domini reial; un cop reconegut el testament de Guillem de Berguedà per part de Jaume I i confirmada la possessió als Templers, aquests van continuar cobrant el quint.

La vila de Puig-reig

La vila de Puig-reig era un petit nucli format al costat del castell i de l'església parroquial de Sant Martí. El castell, que devia ser de considerables dimensions, es va construir sobre un petit turó que forma tres nivells naturals esglaonats al sector de ponent i una considerable cinglera pel sector de llevant, el del Llobregat, que el feia inexpugnable per aquest sector. Les muralles resseguien aquests tres nivells pel sector de tramuntana i ponent.

El primer nivell de muralla encerclava una plataforma rocosa on probablement es

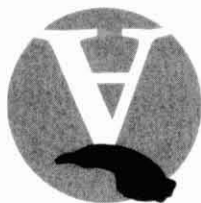
va construir el primer castell, que no devia ser més que una simple torre de fusta, documentat des del 907; aquesta muralla tancava també un petit carreró de cases de petites dimensions que encara es poden intuir en les restes dels murs que es conserven i que mereixen una intensa campanya d'excavació. El segon nivell de la muralla tancava el castell i el nucli de cases dins el clos; d'aquest perímetre, també se'n conserven algunes restes. L'últim nivell tancava dins el clos murallat l'església de Sant Martí, la sagrera i el grup de cases que formaven el barri forà, a ponent del turó i que de ben segur s'arregleraven formant un petit carrer que portava fins al portal de la Creu.

Moltes de les cases del clos del castell són confessades per pagesos dels masos més importants del terme; les altres ho són per part de pagesos que treballen trossos de terra propers al recinte casteller. El cens per les cases, tant de les 13 situades dins el clos del castell com de les 6 que formaven el barri, les 3 del barri forà i les 2 de la sagrera, era d'una gallina. A partir d'aquest nucli de població, mínimament concentrat, els Templers van optar per potenciar el lloc concedint la carta de franqueses de l'any 1281. Segurament el lloc augmentà de població però la supressió de l'orde el 1312 primer i la forta sotragada de la crisi demogràfica iniciada el 1333 després, van arruïnar les expectatives de futur del nucli urbà del castell de Puig-reig.

NOTES

1. Aquest article fou presentat, a manera de comunicació, a les Segones Jornades de Joves Historiadors i Historiadors, celebrades a Barcelona els dies 20, 21 i 22 d'octubre de 1988.

- Pendent de publicació. Les Pre-actes conservades a la Biblioteca de Vilafranca del Penedès, de la Xarxa de biblioteques de la Diputació de Barcelona, 1278511489, 902 Jor)
2. MIRET i SANS, Joaquim (1901): *Los Vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà*, Barcelona, p. 173-174.
 3. MIRET i SANS: *Los vescomtes...* p. 160.
DE RIQUER, Martí de (1971), *Guillem de Berguedà*, vol. 1, a "Scriptorium Populeti" núm. 5, Abadía de Poblet, p. 277.
 4. A.C.A., Alfons I, núm. 451.
DE RIQUER: *Guillem de Berguedà*, p. 278-279.
SERRA i ROTÉS, Rosa (1982), *Aproximació a la història de Puig-reig*, Manresa, p. 72-76
SERRA i ROTÉS, Rosa (1986), "Els Templers al Berguedà", a L'EROL, Revista Cultural del Berguedà, núm. 15, Berga, Primavera, p. 18-23.
Catalunya Romànica. XII. El Berguedà, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1985, p. 40-41 (Traducció al català de Paquita Sallés).
 5. MIRET i SANS, Joaquim (1910), *Les cases de Templers i Hospitalers a Catalunya*, Barcelona, p. 171.
FOREY, A. (1973), *The Templars in the Corona de Aragon*, London, p. 405-406.
 6. DE RIQUER: *Guillem de Berguedà*, p. 281 i 282.
 7. FOREY, A. *The Templars...*, Apèndix II, p. 440.
 8. FOREY, A.: *The Templars...*, p. 160.
 9. MIRET i SANS: *Les Cases e Templers...*, p. 352.
 10. A.C.A., Pere I, núm. 262.
FONT i RIUS, J. M. (1959), *Cartas de Población y de Franquicia de Catalunya*, vol. I, Barcelona, p. 507-508.
FONT i RIUS, J. M. (1954), "Franquicias locales en la comarca del Alt Berguedà (Pirineo Catalán)", a "Pirineos", X, p. 459-492.
SERRA i ROTÉS: *Aproximació a la...*, p. 72-76.
SERRA i ROTÉS: *Els Templers al Berguedà*, p. 21.
Catalunya Romànica. XII. El Berguedà, p. 72-73 (Traducció al català de Paquita Sallés).
 11. FOREY, A: *The Templars...*, Apèndix II, p. 440.
 12. El capbreu és, segons el *Diccionari d'Història de Catalunya*, editat l'any 1993 per edicions 62 sota la direcció de J.M. Salrach i J. Termes, una escriptura de confessió en què consta el reconeixement de drets que feien un conjunt de vassalls al seu senyor. Era una renovació del domini i pretenia la conservació de senyoria i rendes sobre jurisdiccions.
 13. A.C.A., Ordenes Militares. Gran Priorato de San Juan de Jerusalem. Libros y Legajos. Sección 3ª Ar. 3, leg.2. Cabreo de las Rendas de los Templarios en Berga i Fonollet (s. XIII en pergamino).
 14. Contracte escrit pel qual el propietari cedeix, per un temps determinat i a canvi d'un cens determinat, l'ús d'un bé.
 15. PLADEVALL, Antoni (1987): "Santa Maria de Ripoll", a "Catalunya Romànica. X. El Ripollès", Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 216 i 218-219.
 16. A.C.A. Cancelleria Varia 3
FOREY: *The Templars...* p. 225-226.
 17. FOREY: *The Templars...*, p. 440.
 18. A.C.A. Varia 3.
FOREY: *The Templars...* p. 125-126.

[Vilà - Papereria i Oficina]

Pg. De la Indústria 30, 08600 Berga
Tel: 93 821 18 488 Fax: 93 822 15 98
e-mail: papvila@ofiexperts.es

LOGIA

DR. JORDI GIL

Passeig de la Rasa dels Molins, 22, 4art 2a
Tel. 93 821 39 51 · Mòbil 619 54 61 54 · 08600 Berga

*Armeria Sistach, sempre
amb l'esport i la cultura*

Plaça Viladomat 1,
Tel. 93 821 68 20
Fax 93 821 68 21
08600 Berga

armeria@sistach.com